

Anarcho-komunistyczne powstanie pod przywództwem Nestora Machno

Michał Rams

Spis treści

Wstęp	3
Nestor Machno i Wolne Terytorium	3
Źródła buntu	5
Porażka „buntu przeciwko rewolucji”	6
Bibliografia	8

Matka Anarchia swoich synów kocha
Matka Anarchia nie jest na sprzedaż
Deszczem ołowiu zaleje wrogów
Matka Anarchia jest z nami
(refren anarchistycznej piosenki stworzonej
na podstawie wiersza Nestora Machno¹)

Wstęp

W niniejszej pracy chciałbym pokrótce przybliżyć tak zwane powstanie Machny, skupiając się przede wszystkim na czynnikach, które umożliwiły tak szeroko zakrojony bunt oraz jego późniejsze sukcesy w emancypowaniu i usamodzielnianiu ukraińskiej klasy ludowej. Nie zamierzam analizować biografii samego Nestora Machno, gdyż stanowi ona swoisty i zbyt obszerny wątek. Chciałbym natomiast zwrócić uwagę na realne osiągnięcia machnowców, które stanowią wyjątkowy przykład wdrożenia w życie poglądów anarcho-komunisty i badacza, Piotra Kropotkina². W niniejszej pracy chciałbym również zwrócić uwagę na przyćmiony przez dominującą antykomunistyczną narrację, ale bardzo istotny wątek oporu, jaki machnowcy stawiali bolszewikom i związanej z nim ostatecznej porażki tego powstania.

Nestor Machno i Wolne Terytorium

Powstanie Machny, nazywane również ruchem machnowskim (ukr. Міхновський рух) albo machnowszczyzną (odnośnie do terytorium, ukr. Міхновщина), było anarcho-komunistycznym i w dominującej mierze chłopskim powstaniem, które miało miejsce w latach 1918-1921 na terenach południowo-wschodniej Ukrainy i które doprowadziło do zawiązania Wolnego Terytorium (ukr. Вільна територія). Wiązało się ono z działaniami przeprowadzonej przez Nestora Iwanowicza Machnę (ukr. Нестор Іванович Махно) Rewolucyjnej Powstańczej Armii Ukrainy (RPAU, ukr. Радикально-визвольна армія України), która do rozwiązania sojuszu w 1920 roku walczyła po stronie bolszewików w rosyjskiej wojnie domowej lat 1917-1922, będącej bezpośrednim następstwem rewolucji październikowej³. W szerszym ujęciu, powstanie to wpisywało się w fenomen tak zwanych Zielonych Armii (ros.

¹ Wersja orkiestralna piosenki: https://www.youtube.com/watch?v=h_T7bD4pAlE. Tekst wiersza przytacza Łubieński w biografii Machny: S. Łubieński, *Pirat stepowy*, Wydawnictwo Czarne 2012, s. 131.

² Por. m.in.: P. Kropotkin, *Zdobycie chleba*, Księgarnia J. Czerneckiego, Warszawa 1925, <https://thebreadbook.org/images/theconquestofbread-polish.pdf>; P. Kropotkin, *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Poznańska Biblioteka Anarchistyczna, Poznań 2006.

³ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. K. Kotyńska, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000, s. 137, 151-153, 159-160; C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21*, Pluto Press, London 2020, s. 91-107.

□□□□□□□□□□□□□□□□), które stanowiły „trzecią siłę” pomiędzy białymi i czerwonymi, upominając się (często z pozycji anarchistycznych) o realną demokrację – właściwszym w tym kontekście może być termin ludowładztwo – i polityczną niezależność względem bolszewików⁴.

Co wydarzyło się pomiędzy 1917 a 1922 rokiem i dlaczego powstanie Machny zasługuje na szczególną uwagę na tle historii zarówno rosyjskiej rewolucji i wojny domowej oraz ruchu anarchistycznego? Przede wszystkim machnowszczyzna jest jednym z pierwszych przykładów – zaraz obok wojny domowej w Hiszpanii (1936-1939) – masowego ruchu anarchistycznego, który potrafił zapewnić sobie militarną ekspansję oraz autonomię w ramach znacznego terenu. Warto pamiętać, iż zanim Machno włączył się w walkę z białogwardzi-
stami, a później bolszewikami, najpierw organizował lokalny, a później zakrojony na szeroką skalę opór wobec austriackich i niemieckich wojsk okupujących tereny Naddnieprza. Według historyka anarchizmu, Petera Marshalla, machnowcy byli jedyną większą organizacją anarchistyczną, która przetrwała bolszewickie anty-anarchistyczne czystki lat 1918-1920, oraz kontrolowali obszar o powierzchni ponad tysiąca kilometrów kwadratowych i populacji szacowanej na około siedem milionów.

Oprócz tego fabryki na terenach machnowskiej autonomii zostały przejęte przez robotników, a Machnie udało się wynegocjować możliwość barterowej wymiany na zboże tekstyliów, które produkowali⁵. Teren machnowszczyzny podzielono na komuny – często powracając w ten sposób do organizacji sprzed reform Stołypina⁶ – których wielkość była uzależniona obszaru pól możliwych do kultywowania bez stosowania pracy najemnej. W ramach kolektywnego i federacyjnego zarządzania wspólnymi sprawami, komuny mianowały tymczasowych delegatów, którzy reprezentowali je na regionalnych zebraniach⁷. Machnowcy przywrócili również wolność prasy, co doprowadziło do powstania nowych, niekiedy sprzyjających anarchistom tytułów, takich jak chociażby prawicowo-eserowskie „Narodowłastije” i bolszewicka „Zwjezda”⁸. Co więcej, na autonomii zyskało również szkolnictwo, które powróciwszy do funkcjonowania zatrzymanego na kilka miesięcy przewrotem Machny, przybrało świecką i niezależną od władzy formę wzorowaną na anarchistycznej pedagogice Francisco Ferrera⁹. Mieszkańcy machnowszczyzny mogli w końcu sami decydować w jakim języku będą uczyć w lokalnych szkołach, co było istotną kwestią na tle kulturowej różnorodności Ukrainy¹⁰.

---

⁴ E.C. Landis, *Who Were the „Greens”? Rumor and Collective Identity in the Russian Civil War*, „The Russian Review”, 2010, t.69, nr 1, s. 30–46.

⁵ P. Marshall, *Demanding the impossible. A history of anarchism*, Harper Perennial, London, New York, Toronto and Sydney 2008, s. 473.

⁶ C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 3–4.

⁷ P. Marshall, *Demanding the impossible. A history of anarchism...*, op. cit., s. 474.

⁸ □.□. □□□□□□□□, □□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□ (1918-1921), □□□□□□ □□□□□, □□□□□□□□□□□□□□□□ 1995, s. 144.

⁹ *Ibid.*, s. 169.

¹⁰ P. Avrich, *Anarchist Portraits*, Princeton University Press, Princeton 1988, s. 120.

sławia (dzisiejszy Dniepropetrowsk) podwajała się średnio co dziesięć lat¹⁵. Wpłynęło to na gwałtowne przemiany warunków społeczno-ekonomicznych, ale również i politycznych, ponieważ wraz z mnożącym się proletariatem do naddnieprzańskich miast i miasteczek zaczęli spływać lewicowi i robotniczy agitatorzy¹⁶. Osobną, ale równie ważną kwestią była sytuacja chłopów. Jeszcze na początku XX wieku w Rosji byli oni zgromadzeni albo wokół dworów, albo w patriarchalnych i ściśle związanych z instytucją rodziny komunach, tak zwanych obszczinach (ros. общинность – *wspólnota*, również: мир – *mir*)¹⁷. Co ciekawe, to do nich właśnie nawiązywał Karol Marks w *Grundrisse*¹⁸. Jak zaznacza Darch, realia chłopskich komun były dalekie od rustykalnej sielanki, jaką przypisywało im wielu słowianofilów. W wyniku wprowadzenia reformy Stołypina w 1906 roku, od systemu komun zaczęli odłączać się chłopci, tak zwani *otrubszcziki* (ros. отрубщики), przechodzący do uprawy opartej na własności prywatnej, nastawionej na rynek i zysk. Między obszczinami i otrubszczikami wybuchały zaciekle konflikty, wynikające chociażby z obszarniczych tendencji i wyzysku praktykowanego przez tych drugich. Kolejne czynniki, które wymienia Darch, to słaby dostęp do szkolnictwa i sieci transportu, wzrost migracji zarobkowej mężczyzn oraz obowiązkowa służba wojskowa. Dołączyły się one do istniejącego konfliktu wywołanego reformą Stołypina¹⁹. Jak pisze Stanisław Łubieński, autor biografii Machny pt. *Pirat stepowy*, antagonizmy materializowały się chociażby w funkcjonowaniu Hulajpola: lokalna burżuazja (za wyjątkiem kupca-filantropa Dymitra Tupikowa) nie inwestowała w żaden sposób w rozwój miasta, chyba że wiązało się to z folgowaniem własnym dążeniom do wielkomiejskiej kultury. Miasto praktycznie nie posiadało opieki medycznej, co w czasach młodości Machny skutkowało niemalże 50-procentową umieralnością nowonarodzonych dzieci. Kolejnym czynnikiem, na który wskazuje Łubieński, była obecność niemieckich kolonistów reprezentujących radykalne odłamy protestantyzmu, którzy nagminnie wykorzystywali przychylność władz przeciwko naddnieprzańskim chłopom i często stosowali przemoc wobec nieposłusznych ukraińskich dzieci²⁰. Szubin podsumowując okoliczności, w jakich przyszło żyć Machnie, pisze wręcz o idealnych warunkach dla narastającego gniewu i późniejszego buntu²¹.

Porażka „buntu przeciwko rewolucji”

Pomimo początkowego sukcesu militarnego i organizacyjnego machnowców, ich przedsięwzięcie poniosło bolesną klęskę, która na całe stulecie pogrzebała wszelkie perspektywy

---

¹⁵ C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 3.

¹⁶ S. Łubieński, *Pirat stepowy...*, op. cit., s. 19.

¹⁷ C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 3.

¹⁸ K. Marks, *Zarys krytyki ekonomii politycznej*, tłum. Z.J. Wyrozembski, Książka i Wiedza, Warszawa 1986, s. 370-389.

¹⁹ C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 3-4.

²⁰ S. Łubieński, *Pirat stepowy...*, op. cit., s. 18-19, 16.

²¹ С. Дарч. Община, отрубщики и мир..., op. cit., s. 10.

anarchistycznego samostanowienia w Rosji. Nie należy zapominać, iż los Wolnego Terytorium wisiał tak naprawdę na włosku wspólnych interesów i cierpliwości bolszewików.

W 1920 roku, gdy tylko w Armia Czerwona rozprawiła się z białogwardzistami i ukraińscy anarchiści nie byli dłużej potrzebni, Trocki zerwał porozumienie z Machnem i zaatakował Hulajpole²². Sam Trocki, „kat Kronsztadzkich anarchistów”, jak pisał o nim rosyjski anarchista Wolin, widział w machnowcach jedynie „zakamuflowaną rewoltę kułaków”²³. Zapalczywość bolszewików względem machnowców próbował tłumaczyć Michael Malet, wskazując na strategiczny charakter południowo-wschodniej Ukrainy, wynikający przede wszystkim z przebiegających tamtędy linii kolejowych. Nie da się ukryć, iż obszar walk toczonych w ramach rosyjskiej wojny domowej wyznaczał właśnie przebieg kolei²⁴. Jeśli weźmiemy jednak pod uwagę analizy związków leninizmu z władzą, których dokonali Guy Debord²⁵ i Albert Camus²⁶, konflikt ten jawi się przede wszystkim jako podjęta przez Lenina i bolszewików próba zatrzymania władzy absolutnej za wszelką cenę. Co ciekawe, Wolin, patrząc z dystansu na historię politycznych rozsad wśród bolszewików, zauważył, iż ta sama „żelazna miotła”, którą Trocki chciał wymieść anarchizm z Rosji, koniec końców pozbyła się również samych trockistów²⁷.

Po czterech latach dobrze zorganizowanego funkcjonowania, rebelia pod przywództwem Machny ugięła się pod naporem Armii Czerwonej. Jak pisze Colin Darch, licząca niegdyś dziesiątki tysięcy armia została w pierwszych miesiącach 1921 roku zredukowana do kilkuset obszarpanych i wycieńczonych uciekinierów, którzy zostali zmuszeni do opuszczenia Ukrainy – najczęściej na zawsze – i poszukiwali schronienia w Rumunii, Polsce oraz we Francji²⁸. Sam Nestor Machno spędził swoje ostatnie lata we Francji (1922-1934), będąc za życia atakowanym we wspomnieniach niegdysiejszych towarzyszy²⁹ i bolszewickiej propagandzie oraz zapomnianym po śmierci³⁰. Zainteresowanie zarówno jego postacią, jak i machnowszczyzną w ogóle, zaczęło odżywać dopiero po upadku Związku Radzieckiego i stopniowym odtajaniu tak anty-anarchistycznej propagandy jak i lęków przed niegdysiejszymi prześladowaniami, który towarzyszył wszystkim kolejnym powiernikom historii Wolnego Terytorium³¹. Chlubnymi przykładami odzycia

²² P. Avrich, W. M. Eichenbaum (Wolin). *Człowiek i jego dzieło*, [w:] *Nieznana rewolucja 1918-1921*, Wolin, Oficyna „Trojka”/Poznańska Biblioteka Anarchistyczna, Poznań 2007, s. 8.

²³ Wolin, *Nieznana rewolucja 1918-1921*, Oficyna „Trojka”/Poznańska Biblioteka Anarchistyczna, Poznań 2007, s. 118.

²⁴ M. Malet, *Nestor Makhno in the Russian civil war*, Macmillan Press, London and Basingstoke 1985, s. xvii.

²⁵ G. Debord, *Spółczesność spektaklu*, [w:] *Spółczesność spektaklu oraz Rozważania o społeczeństwie spektaklu*, tłum. M. Kwaterko, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006, s. 63-96 (§73-124).

²⁶ A. Camus, *Człowiek zbuntowany*, tłum. J. Guze, Oficyna Literacka, Kraków 1993, s. 267-268.

²⁷ Voline, *The Unknown Revolution, 1917-1921*, Black Rose Books, Montreal 1975, s. 308.

²⁸ C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 128.

²⁹ Por.: K.W. Gierasimienko, *Machno (jedna z prawd)*, Inny Świat / Ulica Wszystkich Świętych, Lublin-Mielec 2003, <https://innyswiat.com.pl/wp-content/uploads/2017/07/machno.pdf>.

³⁰ □.□. □□□□□, □□□□□ □ □□□ □□□□□..., op. cit., s. 312-317; C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 139.

³¹ S. Lubiński, *Pirat stepowy...*, op. cit., s. 221-222; C. Darch, *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21...*, op. cit., s. 146, 164-166.

machnowszczyzny w kulturze i nauce są, moim zdaniem, serial „Dziewięć żyć Nestora Machny” (□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□□□) oraz szereg wydanych w ostatnich latach książek, z cytowanymi tutaj pracami Darcha, Łubieńskiego oraz Przyborowskiego i Wierchosia na czele.

Ponieważ droga Nestora Machny do anarchizmu rozpoczęła się między innymi od filozofii Piotra Kropotkina, na zakończenie przywołam jego słowa z otwartego listu, który skierował do wschodnioeuropejskich robotników w 1920 roku:

[...] uczymy się w Rosji, w jaki sposób komunizm nie powinien być wprowadzany, nawet w kraju, gdzie ludność przemęczona dawnymi stosunkami społecznymi, nie przeciwstawia czynnego oporu eksperymentom nowych rządów.³²

Jak pisze Agnieszka Mróz, pogrzeb Kropotkina w Moskwie w 1921 roku był według wielu badaczy ostatnią w historii Związku Radzieckiego dużą demonstracją, a na pewno ostatnim zgromadzeniem anarchistów³³. Czytając u Kropotkina o „ludności przemęczonej dawnymi stosunkami społecznymi” nie sposób nie przywołać, na sam już koniec, słów wieńczących książkę Łubieńskiego, w których relacjonuje on scenkę rodzajową ze współczesnego Hulajpola:

Na stadionie tymczasem trwa zabawa „pomidorowy lider narodu”. Uczestnicy rzucają pomidorami w narysowane na prześcieradłach twarze polityków. Juszczenko i Julii Tymoszenko dostaje się niewiele. Niekwestionowanym „pomidorowym liderem” zostaje Wiktor Janukowycz. Ale o polityce się tu nie rozmawia. Siedzimy przy piwie i Sasza tłumaczy, że wszyscy są już zmęczeni tym tematem. Kłócili się o pomarańczową rewolucję, a teraz chcą mieć wreszcie święty spokój. Politykom nikt nie wierzy. Nestor Machno byłby dumny.³⁴

Bibliografia

Avrich P., *Anarchist Portraits*, Princeton University Press, Princeton 1988.

Camus A., *Człowiek zbuntowany*, tłum. J. Guze, Oficyna Literacka, Kraków 1993.

Darch C., *Nestor Makhno and Rural Anarchism in Ukraine, 1917-21*, Pluto Press, London 2020.

Debord G., *Spółczesność spektaklu*, [w:] *Spółczesność spektaklu oraz Rozważania o społeczeństwie spektaklu*, tłum. M. Kwaterko, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006, s. 31-144.

Gierasimienko K.W., *Machno (jedna z prawd)*, Inny Świat / Ulica Wszystkich Świętych, Lublin-Mielec 2003, <https://innyswiat.com.pl/wp-content/uploads/2017/07/machno.pdf>.

³² A. Mróz, *Zarys biografii. Piotr Kropotkin (1842-1921)*, [w:] *Pomoc wzajemna jako czynnik rozwoju*, Piotr Kropotkin, Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”, Poznańska Biblioteka Anarchistyczna, Poznań 2006, s. 227.

³³ Ibid., s. 228.

³⁴ S. Łubieński, *Pirat stepowy...*, op. cit., s. 227.

Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Michał Rams
Anarcho-komunistyczne powstanie pod przywództwem Nestora Machno

pl.anarchistlibraries.net